

Stand van de stad (1) - Het einde van de open stad?

‘Van bolwerk tot boulevard en terug; trajecten rond de stad.’ Lezing door Lieven de Cauter.
Verslag Tumult 19 februari 2008 door Agnes Verweij

De eerste versie van de jaarlijkse ‘Stand van de Stad lezing’ krijgt vanavond een vliegende start met een volle zaal en met de Vlaamse filosoof Lieven de Cauter over het aanstaande einde van de open stad. Lieven de Cauter is auteur van onder meer ‘De Capsulaire beschaving’, over de stad in het tijdperk van de angst en co-editor van het boek ‘Dat is architectuur. Sleutelteksten uit de twintigste eeuw’. Referent Steven de Waal, Public Space Foundation, plaatst de lezing in Utrechts perspectief. Pieter Hooimeijer, hoogleraar Sociale Geografie en planologie Universiteit Utrecht, modereert de discussie met het publiek en referenten.

Doemscenario?

“Give me a chance”, begint Lieven de Cauter. Moderator Hooimeijer heeft zojuist nog het woord ‘doemscenario’ in de mond genomen in zijn beschrijving van De Cauters werk. Het is niet voor het eerst. “Ik word er vaak nog net niet van verdacht complottheoreticus te zijn”, zegt de filosoof en kunsthistoricus. “Maar doen alsof er niets aan de hand is, is gevaarlijk”, vindt hij. Hij hoopt dat zijn zogenoemde doemscenario’s als een ‘early warning’ zullen functioneren.

In deze lezing zal de Cauter het traject uiteenzetten dat een stad aflegt, als het van bolwerk tot boulevard verwordt en weer terug transformeert. Het Franse woord ‘boulevard’ is een vervorming van het Nederlandse woord ‘bolwerk’. Voor De Cauter weerspiegelt die vervorming een verkorte geschiedenis van de stad. De eerste steden werden omringd door een bolwerk. Later haalden de stedelingen dat bolwerk neer en maakte er een boulevard van voor wandelaars en later auto’s. Is het mogelijk dat die opengelegde stad nu terugkeert op zijn schreden en dat het bolwerk het weer overneemt van de boulevard? Dat is de angst die aan De Cauters analyse ten grondslag ligt. “Ik hoop dat ik ongelijk heb”, zegt De Cauter. Voor de gelegenheid heeft hij het traject van de stad gemarkeerd met vijftien concepten die spiegelen wat er met de stad aan de hand is. Elk concept zou overigens goed zijn voor een lezing op zich.

Boulevard

De Cauter is ook (“een beetje”) dichter en staat tot zijn trots in de dikke Komrij. Als jongeling ging hij, dweepend met Baudelaire, door de straten van Parijs. Gefascineerd was hij door de passie van de moderniteit, de boulevard van het surrealisme en de magie van de grootstad. Evenals de directeur van Tumult is De Cauter een grote fan van de situationisten en Guy Debord. “Ik ben een stedeling door keuze, een stadsfreak zo u wilt.”

Passage

“Via de stad en Baudelaire kwam ik uit bij Walter Benjamin.” Een passage, zoals de 19e eeuwse glazen winkelgalerijen in Parijs, was voor Benjamin een condensering van de moderniteit. Het bracht alle aspecten van de stedelijkheid in beeld: de 19e eeuwse glasarchitectuur, de opkomst van de handel. Het was een surrealistische voorwereld van iets paradijselijks, de belichaming van de zondeval. “Een allegorie zo u wilt.”

Wereldtentoonstelling

De wereldtentoonstellingen zetten de stad op een feestelijke en ideologische manier op de kaart. Het waren feesten van vooruitgang. Eind 19e eeuw werden de wereldtentoonstellingen tot fancy fairs; het idee van het amusement nam het over. Het was de opstap naar het pretpark.

Pretpark

“De stad als pretpark zou echt een van de thema’s moeten zijn van een stand van de stad”, vindt De Cauter. “Ik vrees dat veel steden zoals Utrecht, Delft of Gent pretparken worden. Gent was vroeger een lelijke maar ruwe en echte stad. Nu is het van een ongelooflijke schoonheid, maar een tweede Brugge en dus een pretpark.”

“Wat is daar eigenlijk mis mee, met de stad als pretpark?” vraagt Steven de Waal zich later af, in zijn referaat. “Behalve dan dat het zo stil is als er geen festivals zijn en wij met ons décor (lees: de binnenstad) zitten te wachten op het volgende festival.” De Caüter geeft een helder antwoord: “Een pretpark is dodelijk voor een stad en haar bewoners.”

Suburb

De suburbanisering, de uitzaaiing, de verkankering van de stad, ook wel ‘the Sprawl’. Het is de stad die zich uitzaait in het landschap en dat vernietigt, verkavelt en ecologisch uit evenwicht brengt. Wat De Caüter betreft is the Sprawl een van de slechtste ideeën van de 20e eeuw gebleken. Vooral in ecologisch opzicht met de enorme toename van het autoverkeer. “Ook de directeur van Greenpeace België heeft een tweede auto omdat hij op het platteland woont”, vertelt De Caüter tussen neus en lippen door.

Generic City

De term (Rem Koolhaas) wordt in het Nederlands vertaald als ‘generieke stad’, maar De Caüter pleit voor ‘generische stad’. Het is een stad zonder identiteit, een stad die muteert tot iets wat overal hetzelfde is. Denk aan Hong Kong, Shanghai en Amerikaanse steden als Atlanta.

Capsule

René Boomkens gebruikte de term als eerste Nederlandse filosoof. In onze cultuur van meubelboulevards zag Boomkens de voortekenen van een ‘capsulaire beschaving’. “Ik dacht ‘wow wat een term’. Ik heb Boomkens gevraagd of ik het mocht gebruiken voor mijn boek.” In de capsulaire beschaving gaat een mens van de ene gesloten entiteit (bijvoorbeeld de verkaveling van zijn huis) via een capsule (zijn auto) naar een volgende gesloten campus of enveloppe (een shoppingmall). De shoppingmall is met *private security* bewaakt en het atrium geeft je het gevoel dat je niet buiten hoeft te komen. “Als ik tien jaar geleden had gezegd dat militaire voertuigen het gaan overnemen op de weg, dan had men mij voor gek verklaard. Maar nu: er rijden hummers in het suffe prozaïsche België. Dat gaat nog weer wat verder dan de 4wheeldrives. Het is de capsule in zijn militaire vorm.”

Kamp

“En eigenlijk begin ik nu pas met het slechte nieuws”, refereert De Caüter glimlachend aan zijn stempel als doemscenarist. Giorgio Agamben, wat De Caüter betreft een van de grootste nog levende filosofen, schreef ‘Homo Sacer’ een boekenreeks over ‘de uitgestotenen’; ‘de vogelvrij verklaarden’. Agamben onderzocht wat een kamp is, en baseerde zich daarbij op Duitse bronnen. Een kamp is geen gevangenis, maar een ruimte buiten de wet. Een burger verliest er zijn burgerrechten. Een kamp is de belichaming van de uitzonderingstoestand.

“Onze politieke ruimte produceert helaas steeds meer kampen”, zegt De Caüter. Guantanamo Bay is een concentratiekamp in de technische betekenis van ruimte buiten de wet. Dat geldt ook voor de bajesboten in Rotterdam. Op de wal zijn er metalen kooien waar de opgesloten een half uur per dag worden gelucht. De hekken hebben geen prikkeldraad, maar scheermesdraad. “Dat is een sinister verlengstuk van de muur van Ceuta”, zegt De Caüter.

Hij gaat over tot een klein experiment: “Hoevelen van u weten van het bestaan van de muur van Ceuta?” Er steken elf mensen hun hand op in de volle zaal. Voor De Caüter is dat een teken aan de wand. “U en ik betalen voor die muur via de Europese Unie. Dat wij van het bestaan niet afweten vind ik 1. onbegrijpelijk en 2. schandalig.” Een dame uit het publiek merkt op dat veel mensen wel van het bestaan van de Spaanse enclaves Ceuta en Melilla op Marokkaanse grondgebied afweten, maar ze niet van naam kennen. De Caüter vindt dat een interessante invalshoek. “Toch is het voor mij een raadsel. Er bestaat zoiets als blinde vlekken. We moeten onder ogen zien dat de bajesboten in Rotterdam en dergelijke detentiecentra dichter in de buurt komen van een kamp dan van een gevangenis.”

Heterotopie

Foucault heeft de term naar verluidt overgenomen uit de medische sector. Hij gebruikte het als variant op ‘utopie’. Een heterotopie is een reëel bestaande spiegeling van de werkelijkheid. Zoals bijvoorbeeld theater; dat is een spiegel van de wereld met de kracht om de werkelijkheid te spiegelen zoals je die in de echte wereld

niet te zien krijgt. Voor De Cauter is heterotopie ook: ruimte voor de andersheid. “Naast de economische en politieke sfeer is er de sfeer van de heterotopie, de sfeer van het ‘niet doen’, van holiday.”

Archipel

De network society van de negentiger jaren, waarin alles *smooth* en naadloos in elkaar overliep en de wereld ons dorp was, is voorbij. De realiteit is totaal anders: het idee dat we in een homogeen en veilig territorium leven (Schengen) is achterhaald. Kijk naar Johannesburg of Israël. Dat is een archipel van *gated communities*, enclaves en capsules, een verbrokkeld territorium van veilige territoria. Daarnaast bestaat de archipel van de bajesboten en de kampen. In Europa is het nog niet zover. Maar de facto leven we, elders in de wereld, reeds in zulke archipels. Net als in de Middeleeuwen toen we in archipels van burchten leefden.

Urbicide

“Maar het kan nog zwarter dan dat”, meldt De Cauter. Stephen Graham wees hem op het woord urbicide. Voor de oorlog op Irak kende De Cauter dat woord niet. “Ach ja, die oorlog op Irak. Het is een incident dat mij onvoorstelbaar woest heeft gemaakt. Straks is het de vijfde verjaardag. Laat u niets anders vertellen hoor; het is de grootste mensgemaakte humanitaire ramp van deze tijd. Een miljoen doden en vier miljoen vluchtelingen door een oorlog die begonnen is zonder acute aanleiding.”

Genocide is het uitmoorden van een volk. Zo is urbicide het vermoorden van een stad (urbs). Het is nog geen juridische term. Het werd voor het eerst gebruikt in het kader van New York, toen daar wijken plat moesten voor een autoweg. “Maar urbicide is al zo oud als de stad zelf”, zegt De Cauter en hij somt op: Troje, Carthago, Melos, Sarajevo, Baghdad, Falujah, Nablus. “Er is geen omgaan met de stad, zonder dit aspect.”

Slum

Eigenlijk zijn de steden waar wij bij het woord stad aan denken zoals Utrecht, Rotterdam en Parijs, een achterhoede. Onze planeet is hard op weg een ‘Planet of slums’ te worden (boek van Mike Davis). Steden als Sao Paulo en Lagos bepalen het beeld van die korst van informele bebouwing als een onbestuurbare entiteit en van rampscenario’s zoals op hellingen gebouwde slums die bij heftige regenval wegspoelen. “Dit is een van de grootste uitdagingen van onze tijd”, laat De Cauter weten.

Global warming

Onder klimatologen is er al lang consensus over: de 21e eeuw wordt een eeuw van catastrofes. Zij bespreken hoe wij ons daaraan ‘kunnen aanpassen’ in plaats van hoe het te ‘voorkomen’. Steden zijn de grootste producenten van CO2 en zullen zich moeten heruitvinden om dat probleem op te lossen. De stad is in elk geval wel beter dan the Sprawl: “In een wereld zonder fossiele brandstoffen is the Sprawl onhoudbaar.”

War on terror

De *war on terror* heeft ons “een planetaire uitzonderingstoestand” opgeleverd. Anti-terrorisme wetten zijn via de EU en de VS opgelegd aan alle Europese staten. Activisten kunnen nu heel gemakkelijk als terrorist worden gebrandmerkt. Er zijn gevallen bekend in België en ongetwijfeld ook in Nederland. “Tenzij er geen echt radicale activisten in Nederland zijn natuurlijk”, grinnikt De Cauter.

Mad Max

“Dit jaar zijn er 6000 mensen omgekomen in hun vlucht naar de Canarische eilanden. Er staan honderdduizend mensen te trappelen om het zinkend schip van Afrika te verlaten, zolang wij door blijven gaan met het leegvreten van Afrikaanse meren. Het gaat cyberpunk worden, van high tech tegen low tech. Zie de muren van Israël, de bajesboten, Texas; en van de gated communities die nu ook in Europa opduiken, zij het om modieuze overwegingen. De massale migraties zijn nog maar net begonnen. Het gaat naar Europa, omwille van haar welvaartsstaten. Johannesburg is iconisch. Het mad max scenario is al begonnen.”

Referent Steven de Waal: De Cauters verhaal in Utrechts perspectief

De dominante reactie van Nederland op grote internationale bewegingen zoals de toestroom van migranten: Hekken-dicht-en-kop-in-het-zand. Dat was voor Nederland en Utrecht toch niet de juiste reactie, vindt De Waal. “Nederland heeft een vorm van openheid nodig: een mix van internationale solidariteit, over onze

grenzen heen kijken en die tegelijkertijd bewaken.” Zijn antwoord op De Cauters’ doemscenario (!) is daarom “een open blik, maar niet naïef”. “Er is hier immers veel te halen voor mensen die het niet hebben.”

Om de daad van een ‘open/niet naïeve blik’ bij het woord te voegen, analyseert De Waal Utrecht aan de hand van het doemscenario van de filosoof. Utrecht lijkt inderdaad trekken te vertonen van een archipel. Mensen sluiten zich in hun veilige huizen op gaan en in hun auto’s naar de volgende afgesloten units. Er zijn *no go areas* zoals Ondiep waar onlangs nog *crowd control* werd toegepast. *Crowd control* was ook regelmatig nodig voor de veiligheid tijdens voetbalwedstrijden. Utrecht scoort hoog met vier Vogelaarwijken en slaagt er slecht in om de verschillende woonmilieus te mengen (zwart-wit, arm-rijk, oost-west). De stad kampt met segregatie in het onderwijs; heeft zelfs de discussie over zwarte en witte scholen op de kaart gezet. Op het gebied van de ruimtelijke ordening blijft het De Waal verbazen dat Utrecht zich enorm aan het uitbreiden is in Leidsche Rijn, maar er tegelijkertijd voor kiest om die groeikern af te snijden van het centrum door de verkeersader A2. De A2 werd voor veel geld 100 meter verlegd, in plaats van hem onder de grond te werken.

Utrecht huisvestte een van de eerste grote *shoppingmalls* van Nederland. In Hoog Catharijne was het vroeger goed toeven in de vrije tijd. Tegenwoordig is het verworden tot een aan de commercie overgeleverde private ruimte. “Kan de nieuwe binnenstad niet meer teruggegeven worden aan de burger in plaats van aan de commercie?” vraagt De Waal zich af. Het is een van punten die hij wil meenemen naar de discussie met het publiek. Verder zou het volgens hem moeten gaan over onderwijssegregatie en de wijkenaanpak.

Discussie

Maar de discussie met de zaal gaat over andere zaken. De Waal gooit eigenhandig alvast een knuppel in het hoenderhok. “Om open te kunnen staan voor de wereld, is een krachtige identiteit nodig. De zoektocht naar die identiteit is gaande”, weet De Waal. “En voor een krachtige identiteit is het noodzakelijk aantoonbaar met enige ambitie iets te realiseren.” In het kader van die ambitie, pleit De Waal voor de Belle van Zuylen toren in Leidsche Rijn. En voor een herwaardering van het Domplein als spiritueel-religieus centrum van nationale allure. “Dat klinkt nogal post modern”, reageert Lieven de Cauter op dat laatste. “Of misschien eerder neo-Middeleeuws.”

Het publiek reageert nogal zuur op de Belle van Zuylen toren. Is het inmiddels niet duidelijk dat de Utrechtse bevolking die toren niet ziet zitten (o.a. dankzij een AD-enquete)? Juist bij de Belle van Zuylen toren voelen Utrechters zich betrokken, en nu staat de gemeente met de rug naar hen toe. Een referendum hierover is afgeketst.

Een man in het publiek pleit voor een Utrecht met een identiteit als die van Joop Zoetemelk: altijd overal de tweede zijn maar wel iedereen insluiten. Lieven de Cauter omarmt dat idee. “Zelfs Parijs is een tweede en derde rangs stad geworden in deze geglobaliseerde wereld. Antwerpen heeft nogal wat moeite met het idee dat het niet meer de metropool is, die het ooit was. Utrecht lijkt eerder last te hebben van een minderwaardigheidscomplex.”

Als filosoof houdt De Cauter zich alleen met de problemen bezig. Als activist met de oplossingen. “Zolang je analyses maakt kun je kleurloos kijken”, meent de filosoof. “Zodra je oplossingen formuleert zit er altijd een ideologie achter.” Zo is Marx vooral een kritische analyse van het kapitalisme; z’n oplossingen waren wat minder positief. En als theorie is er weinig beters dan Freud, maar van z’n therapiën moet je het niet hebben. “Maar ik geloof zeer in de kracht van het activisme”, zegt De Cauter stellig.

Moderator Hooimeijer vraagt aan De Cauter of activisme als tegenkracht is terug te vinden in de architectuur. De Cauter vertelt wat hij in het grootste vluchtelingenkamp in Bethlehem heeft gezien. De bewoners van het zestig jaar oude kamp hebben met eigen handen een cultureel centrum gebouwd bovenop een heuvel. De Palestijnse Autoriteit wilde daar een gevangenis bouwen, maar de bevolking verdroeg geen ‘gevangenis in een kamp’ en besloot een teken van hoop neer te zetten voor de volgende generaties. Ze hebben daarom het terrein op de heuvel gekraakt en er een gebouw opgetrokken met balletzalen, dans-, gym- en concertzalen, klaslokalen en een tuin. “Daar voel je de kracht van architectuur”, zegt De Cauter. “Dit is heterotopie.”